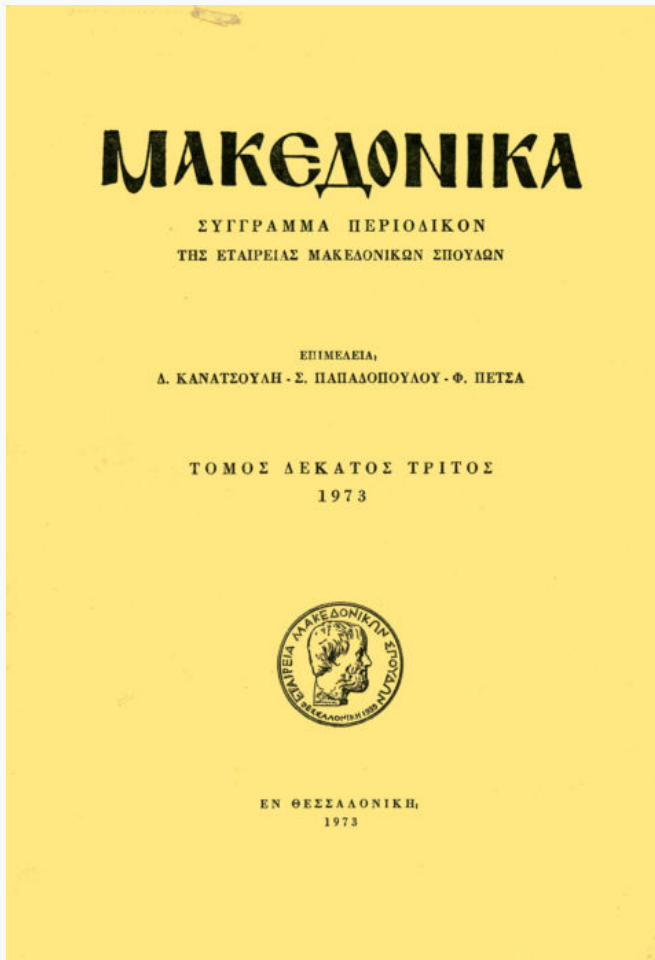

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Οι ιθαγενείς Αγύπτιοι και ο εξελληνισμός των
κατά τους παπύρους

Αμπντ-Ελ Αζιμ Ελ Ραϊ Χουσεϊν

doi: [10.12681/makedonika.898](https://doi.org/10.12681/makedonika.898)

Copyright © 2014, Αμπντ-Ελ Αζιμ Ελ Ραϊ Χουσεϊν

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ελ Ραϊ Χουσεϊν Α.-Ε. Α. (1973). Οι ιθαγενείς Αγύπτιοι και ο εξελληνισμός των κατά τους παπύρους. *Μακεδονικά*, 13(1), 153-166. <https://doi.org/10.12681/makedonika.898>

ΟΙ ΙΘΑΓΕΝΕΙΣ ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ ΚΑΙ Ο ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ* ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΠΥΡΟΥΣ

Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι οί Μακεδόνες Πτολεμαίοι έκαναν τό πάν διά νά διαδώσουν τό έλληνικόν πνεύμα και τόν έλληνικόν πολιτισμόν μεταξύ τών κατοίκων τής νέας των άποικίας Αιγύπτου. Οί Πτολεμαίοι έδελέασαν λογίους, φιλοσόφους, ποιητάς και καλλιτέχνας, οί όποιοι κατά τούς χρόνους εκείνους διεβίωv εις άλλας έλληνιστικάς μοναρχίας και ενεθάρρυναν αυτούς νά έγκατασταθούv εις τήν Αίγυπτον. Ούτως ή Αίγυπτος και μάλιστα ή 'Αλεξάνδρεια απέβη ή πλέον σημαντική πνευματική και έπιστημονική έστία τής έλληνιστικής περιόδου¹.

Οί Πτολεμαίοι, ειδικότερον δέ οί τρεις πρώτοι, επιλοδόξησαν νά έχη ή Αίγυπτος πρωτεύοντα ρόλον μεταξύ τών έλληνιστικών βασιλείων από πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής άπόψεως². Πρός πραγμάτωσιν του σκοπού αυτού ήνοιξαν τάς πύλας τής Αιγύπτου, διά νά συρρεύσουν εις αυτήν Έλληνες μετανάσται από τήν Μακεδονίαν και από άλλας περιοχάς τής κυρίως Έλλάδος, όπως και από τήν Μικράν Άσίαν και από άλλας χώρας τής έξελληνισμένης Άνατολής.

Εις τούς νέους εκείνους μετανάστας διένειμαν εις τήν Αιγυπτιακήν χώραν μεγάλα μερίδια γής, όπως επιτύχουν τήν συμμετοχήν αυτών εις τόν Πτολεμαϊκόν στρατόν και τήν πτολεμαϊκήν διοίκησην και τόν δι' αυτών έξελληνισμόν τών ιθαγενών Αιγυπτίων. Τό τελευταίον αυτό θά αποτελέσει αντικείμενον τής παρουσίας μελέτης. Θα εξετάσωμεν εις αυτήν ποίους λόγους είχαν οί ιθαγενείς νά έξελληνίζονται και διά ποίων μέσων επετυγχάνετο ό έξελληνισμός αυτών.

Ι. ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Υπάρχουν τρεις βασικοί λόγοι, οί όποιοι παρεκίνουν τούς ιθαγενείς νά έξελληνίζονται. Οί λόγοι αυτοί είναι οί εξής: 1) Τό γεγονός ότι ή πτολεμαϊκή διοίκησης εις τήν Αίγυπτον έχρησιμοποίει τήν έλληνικήν γλώσσαν

* Περí τής ακριβοδς σημασίας του όρου τούτου βλ. J. N. Sevenster, Do you know Greek?, Leiden 1968, σ. 28-29.

1. P. M. Fraser, Ptolemaic Alexandria, Oxford 1972, τ. Ι, σ. 305 κ.έ.

2. Περí τής πολιτικής τών Πτολεμαίων εις τήν Αίγυπτον βλ. P. Jouguet, L'imperialisme Macédonien et l'hellénisation de l'Orient, Paris 1972, σ. 252-262.

καί ἐστηρίζετο γενικῶς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. 2) Ἡ γενομένη διάκρισις τῶν ξένων καὶ τῶν ἰθαγενῶν. 3) Ὁ ἐξελληνισμὸς ἄλλων ξένων ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, Περσῶν, Ἰουδαίων καὶ Ἀράβων.

α) Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικότης τῶν κυριάρχων ἦσαν τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν αὐτὴ ἦτο ἡ κατάστασις, ἦτο ἀπαραίτητον δι' ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκεν εἰς τὴν Αἴγυπτον νὰ καταλάβῃ προνομιοῦχον θέσιν, εἴτε εἰς τὸν στρατὸν, εἴτε εἰς τὴν γραφειοκρατίαν, νὰ γνωρίζῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καί, ἐὰν πράγματι δὲν ἦτο Ἕλληνας, νὰ χαρακτηρίζεται τοῦλάχιστον ὡς Ἕλληνας¹.

β) Ἀφοῦ ἀκόμη καὶ μεταξὺ Μακεδόνων καὶ Ἑλλήνων ἐγένετο διάκρισις², πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι διάκρισις ὑπῆρχε εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων³. Ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι βεβαία, διότι οἱ ὄροι «ξένος» καὶ «λαὸς» ἀπαντοῦν συχνὰ εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους καὶ προσδιορίζουν δύο διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων κατηγορίας ὑπηκόων, τὰς ὁποίας διεχώριζε χάσμα μέγα⁴.

γ) Οἱ Πέρσαι⁵ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι⁶, ἂν καὶ λόγῳ τῆς ἐθνικότητός των ἐτύγ-

1. A. M. Jones, *The cities of the Eastern Roman Provinces*², Oxford 1971, σ. 309.

2. H. I. Bell, *Egypt from Alexander the Great to the Arabic Conquest*, Oxford 1948 (Ἄραβ. μεταφρ. ὑπὸ Α. Α. Aly καὶ M. A. Hussein, Cairo 1954, σ. 69), πρβλ. W. Permans, *Égyptiens et Étrangers dans l'Égypte ptolémaïque*, *Entretiens sur l'Antiquité Classique*, 8, Grecs et Barbares, 1961, σ. 141-142.

3. Ἐχομεν εἰς τοὺς παπύρους μαρτυρίας, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν πόσον πολὺ οἱ ἰθαγενεῖς εἶχον καταφρονηθῆ καὶ ἐγένοντο ἀντικείμενον κακῆς μεταχειρίσεως ὑπὸ τῶν ξένων. Παραδείγματος χάριν εἰς P. Col. Z. II, 66 (256-255 π.Χ.) κάποιος ἰθαγενὴς παρεπονεῖτο ὅτι τὸν ἀπεστρέφοντο, διότι δὲν ἦτο Ἕλληνας (στ. 18, «ἀλλὰ κατεγνώκασι μὲν ὅτι εἰμι βάρβαρος») καὶ εἶχεν ἄγνοιαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (στ. 21, «ὅτι οὐκ ἐπίσταμαι ἑλληνίζειν»). Εἰς P. Yale, 46 (246-221 π.Χ.) ἕνας ἰθαγενὴς ἱερεὺς εἶχεν παράπονον ἀπὸ ἑνὸς Ἑλλήνα κληροῦχου, διότι ὁ τελευταῖος τὸν ἐχλεύαζεν ἐξ αἰτίας τῆς αἰγυπτιακῆς του καταγωγῆς (στ. 13, «καταφρονήσας μὲν ὅτι Αἰγύπτιος εἰμι»). Πρβλ. A. Swiderk, *La société indigène en Égypte au III siècle avant notre ère d'après les Archives de Zenon*, *JJP*, τ. 7-8 (1953-54), σ. 231-284. R. Tauben schlag, *The Law of the Greco-Roman Egypt in the light of the papyri* 332 B.C.- 648 A.D., Warszawa 1955, σ. 4-5.

4. W. Permans, *Vreemdelingen en Egyptenaren in Vroeg-Ptolemaeisch Egypte*, Louvain 1937 (wich a summary in French), σ. 266-267, πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, *Papyrologie et problèmes d'histoire ancienne*, *AUS*, τ. 8 (1959), σ. 69. M. Rostovtzeff, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford 1953, σ. 913.

5. Γνωστὸν ἦτο ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν ἴσοι πρὸς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Ἕλληνας ὡς πρὸς τὴν ἀπονομὴν τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, διότι οὗτοι ἦσαν οἱ κύριοι τῶν ἰθαγενῶν, πρὶν οἱ Μακεδόνες γίνουιν κατακτηταί. Διὰ λεπτομερείας βλ. F. Oates, *The Status Designation of Persians, of the ἐπιγονῆς*, *YCIS*, τ. 18 (1963), σ. 5-129. P. M. Fraser, *ἐ.ἀ.*, τ. I, σ. 58-59.

6. Οἱ Πτολεμαῖοι ἐνοούσαν τοὺς Ἰουδαίους. Περὶ τοῦ θέματος βλ. A. V. Tcheringi-

χανον προνομακῆς μεταχειρίσεως ἔναντι τῶν ἰθαγενῶν, ἐπεδίωκον ἐν τούτοις νὰ ἐξελληνίζονται, διὰ νὰ δύνανται οὕτω νὰ ὑπηρετοῦν εἰς τὰς τακτικὰς στρατιωτικὰς ὁμάδας. Διότι ἐξελληνισμένοι Πέρσαι καὶ Ἰουδαῖοι ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν στρατὸν εἶχον τὰ αὐτὰ δικαίωματα πρὸς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας, τόσον εἰς τὴν ἀπόκτησιν στρατιωτικῶν βαθμῶν, ὅσον καὶ εἰς τὴν κατοχὴν μεριδίων γῆς.

II. ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Προϋποθέσεις διὰ τὸν ἐξελληνισμὸν ἦσαν: 1) Ἡ γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. 2) Ἡ χρῆσις ἐλληνικῶν ὀνομάτων. 3) Ἡ στρατολόγησις ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν «Ἕλλην». 4) Ἡ ἰδιότης ὡς μέλους ἐνὸς «πολιτεύματος». 5) Ἡ ἰδιότης ὡς μέλους τοῦ «γυμνασίου». Ἄς ἴδωμεν λεπτομερέστερον ἐκάστην τῶν ὡς ἄνω προϋποθέσεων.

I. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς δυναστείας τῶν Πτολεμαίων εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐγένετο ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς χώρας καὶ διετήρησε τὴν θέσιν αὐτὴν ὄχι μόνον διαρκούσης τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἀραβικὴν εἰσβολήν¹.

Ἡ ἐλληνικὴ κατοχὴ² τῆς Αἰγύπτου ἐγοήτευσε τοὺς ἰθαγενεῖς, οἱ ὅποιοι ἤρχισαν νὰ ἐκμανθάνουν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Τὸ γεγονός αὐτὸ τεκμηριώνεται ἀπὸ τὰ παπυρικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα κατοπτρίζουν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Πράγματι οἱ ἰθαγενεῖς, οἱ ὅποιοι μετεῖχον τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς διοικήσεως, ἐγνώριζον γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διαρκούσης τῆς πτολεμαϊκῆς διοικήσεως. Γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς ὑπῆρχε καὶ παλαιότερον, ἀλλὰ εἰς περιορισμένην κλίμακα³.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων ἦτο ἐντελῶς ἀπαραίτητον διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦν εἰς τὴν πτολεμαϊκὴν διοίκησιν,

kover καὶ A. Fuks, C. P. Jud. 1957, I, σ. 23-39. A. V. Tcherikover, Hellenistic Civilization and the Jews, Jerusalem 1959, P. M. Fraser, ἔ.α., τ. I, σ. 54-58.

1. H. I. Bell, Hellenic Culture in Egypt, JEA, τ. 8 (1922), σ. 155, πρβλ. S. Davis, Race-Relations in Ancient Egypt, Greek-Egyptian-Hebrew-Roman, London 1951, σ. 18.

2. W. Peremans, Over Tweetaligheid in Ptolemaeisch Egypte, AC, τ. 4 (1935), σ. 416-17, πρβλ. C. Préaux, Tradition et imagination dans la Civilisation Hellénistique d'Égypte, BAB, 5e série, τ. 44 (1958), σ. 201.

3. A. Swiderek, Hellénion de Memphis—La rencontre de deux mondes, «Éos», τ. 51 (1961), σ. 55-63, πρβλ. J. Boardman, The Greeks Overseas, 1964, σ. 127-157, J. A. Wilson, Herodotus in Egypt, Leiden 1970, σ. 1-13.

νά συνοψίζουν ή νά μεταφράζουν τά δημοτικά των συμβόλαια εις τήν ελληνικήν γλώσσαν, διά νά είναι έγκυρα¹.

Δύο ιθαγενείς υπάλληλοι λ.χ. —ό εις έξ αυτών είχε τό γνήσιον αιγυπτιακόν όνομα Ήρωσ² και ό έτερος τό έξελληνισμένον όνομα Άρμάις³— είχαν άλληλογραφίαν μεταξύ των εις τήν ελληνικήν γλώσσαν. Δύο άλλοι έξελληνισθέντες ιθαγενείς Αιγύπτιοι, ό Πτολεμαίος και ό Άχιλλεύς, άλληλογραφοῦσαν επίσης μεταξύ των εις τήν ελληνικήν γλώσσαν⁴. Ακόμη εις τούς δημοτικούς παπύρους άνευρίσκομεν δύο ιθαγενείς υπαλλήλους, οί όποιοι γράφουν τάς αιτήσεις των εις τήν δημοτικήν γλώσσαν⁵, άλλα τάς περιλήψεις τών αιτήσεων αυτών εις τήν ελληνικήν⁶. Εις τό άρχειον του Ζήνωνος εύρίσκομεν πλείεστας έπιστολάς και άναφοράς, αί όποίαι έχουν γραφή εις τήν ελληνικήν· πρόκειται περι έγγράφων, τά όποία έγραψαν ιθαγενείς υπάλληλοι, στρατιώται και άγρόται, τούς όποίους επέβλεπεν ό Ζήνων εις τό Άπολλώνιον άγρόκτημα εις τόν νομόν Άρσινοίτην⁷. Τά στατιστικά στοιχειά του Α. Samuel⁸, τά όποία βασίζονται επί παπυρικών μαρτυριών εκ της περιοχής του Hibeh της περιόδου του 3ου αιώνος π.Χ., μάς γνωρίζουν έν σημαντικόν γεγονός, ότι δηλ. υπήρχον πολλοί ιθαγενείς γνόσται της ελληνικής γλώσσης, οί όποιοι κατείχον άνωτάτας διοικητικές θέσεις. Οί ιθαγενείς ίερείς⁹, και γραμματείς¹⁰, οί όποιοι έθεωροῦντο ως θεματοφύλακες της ιθαγενοῦς γλώσσης, ένώνριζον επίσης τήν ελληνικήν. Τέλος εις τήν ιθαγενή λογοτεχνίαν γίνεται χρήσις της ελληνικής γλώσσης. Τό έργον «Άπολογία

1. E. R. B e v a n, A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty, Chicago 1968, σ. 295.

2. P. P e t r i e, II, 38 (B).

3. BCH (1903), σ. 353, άρ. 27.

4. P. G o o d s p e e d, 3=P. Cairo, 10313 (3ου π.Χ. αι.).

5. Η δημοτική γλώσσα ήτο ή άρχαία αιγυπτιακή γλώσσα, δηλ. χρησιμοποιείτο υπό τών ιθαγενών Αιγυπτίων μετά τήν ιερατικήν γλώσσαν ιδιαίτερα από τάς άρχάς του Ζ' αιώνος π.Χ. έως του 3ου π.Χ. αιώνος. Βλ. Α. G a r d i n e r, Egypt of the Pharaohs⁶, Oxford 1966, σ. 20-21.

6. P. L i l l é, dém. άρ. 12-20 (251 π.Χ.).

7. W. P e r e m a n s, Ptolémée II, Philadelphie et les indigènes égyptiens, RBPh., τ. 12 (1933), σ. 1005-1022, πρβλ. Α. S w i d e r e k, έ.ά., JJP, τ. 7-8 (1953-54), σ. 231-284.

8. The Greek Element in Ptolemaic Bureacracy, Proceedings of the 12th International Congress of Papyrology, Toronto 1970, σ. 443-453.

9. Ός π.χ. ό Μανέβων, ό όποίος συνέγραψεν τήν ιστορίαν της Αιγύπτου εις τήν ελληνικήν γλώσσαν. Επίσης ό Ίσιδωρος, ό όποίος είχε γράψει τέσσαρα ποιήματα εις τήν ελληνικήν διά τήν Ίσιν (SB. 8138-8141), βλ. J. W i n t e r, Life and Letters in the Papyrus, Ann Arbor 1933, σ. 63.

10. G. M u s s i e s, Supplement à la liste des stratéges des nomes égyptiens de H. Henne, P. Lugd. Bat. XIV 1965, σ. 45-48. W. P e r e m a n s, Prosopographia Ptolemaica, Louvain 1950, I, «Οί Βασιλικοί γραμματείς».

κεραμέως»¹, εΐναι γραμμένον εις την έλληνικην γλώσσαν, παρ' όλον ότι καταφέρεται κατά των νέων κατακτητών και θεωρείται ώς έθνική διαμαρτυρία κατά των ξένων κυβερνητών.

2. Οί ιθαγενείς και τὰ έλληνικά όνόματα (όνοματολογία).

Τό πρόβλημα κατά πόσον ό φορεύς ένός έλληνικού όνόματος, Δημήτριος λ.χ., εΐναι όντως έλληνικής καταγωγής και όχι ιθαγενής ή ξένος, ό όποίος άντικατέστησε τό έθνικόν του όνομα δι' ένός έλληνικού, δύναται νά λεχθῆ ότι ύφίσταται άπό τής έποχής τής καταλήψεως τής Αιγύπτου ύπό των Πτολεμαίων.

Ή άνάμειξις των κατοίκων διαφόρων έθνικοτήτων έντός του Πτολεμαϊκού κράτους καθιστᾷ τό πρόβλημα τουτο λίαν δυσχερές.

Εις την Αιγυπτον ύπήρχεν έντονος έπικοινωνία μεταξύ Έλλήνων και Αιγυπτίων πολυ ένωρίτερον άπό την έποχην του Μεγάλου Άλεξάνδρου. Ή χρῆσις αιγυπτιακών όνομάτων έγίνετο όχι μόνον ύπό των Έλλήνων², αλλά και ύπό των Ύξέων³ (Hyksös).

Άπό των άρχων του 3ου π.Χ. αιώνος, αί έπιμειξία μεταξύ Έλλήνων και ιθαγενών Αιγυπτίων έγιναν συχνότερα⁴. Εΐναι προφανές ότι όχι μόνον οί Έλληνες⁵, οί Πέρσαι⁶ και οί Άραβες⁷ έχρησιμοποιοϋν αιγυπτιακά όνόματα, αλλά και άντιστρόφως Πέρσαι⁸, Άραβες⁹ και ιθαγενείς υιοθέτουσιν έλληνικά όνόματα. Ώς πρὸς τους ιθαγενείς έχομεν και ρητάς μαρτυρίας άπό τους παπύρους ότι έφεραν έλληνικά όνόματα¹⁰.

1. P. Oxy. XXII, άρ. 2332, πρβλ. C. H. Roberts, Literature and Society in the Papyri, MH, τ. 10 (1953), σ. 272.

2. Οί Έλληνες έλαβαν γνήσια αιγυπτιακά όνόματα και έλάτρευσαν τās ιθαγενείς θεότητας. Εις την Μέμφιν ύπήρχον Έλληνες φέροντες αιγυπτιακά όνόματα, ώς π.χ. «Άπύγχις» ό Έλληνομεμφίτης (S. Dow, HTR, τ. 30 (1937), σ. 216-224, P. M. Fraser, Two Studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World, Op. Ach., τ. 3 (1960), σ. 14). Εις Abou-Simbel έχομεν επιγραφήν, ήτις ρητώς μαρτυρεί ότι οί Έλληνες έφεραν και αιγυπτιακά όνόματα, ώς π.χ. Ψαμμήτιχος Θεόκλου (M. N. Tod, A Selection of Greek Historical Inscriptions², Oxford 1946, άρ. 4).

3. S. Davis, έ.ά., σ. 18.

4. R. Taubenschlag, έ.ά., σ. 101-105, πρβλ. C. Vatin, Recherches sur le mariage et la condition de la femme à l'έpoque Hellénistique, Paris 1970, σ. 132 κ.έ.

5. Wilck, Chrest., 51 (244-221 π.Χ.), βλ. γενικώς W. Peremans, Prosopographia Ptolemaica, I-VI, 1950-1968.

6. P. Hib. I, 70 (β) (228 π.Χ.), βλ. Oates, έ.ά., σ. 91-101.

7. F. Heichelheim, Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich, «Klio Beiheft», τ. 18 (1925), σ. 70-71, 86.

8. Oates, έ.ά., σ. 33 κ.έ.

9. Heichelheim, έ.ά., σ. 70-71, 86.

10. Λεπτομέτρηται του προβλήματος αυτου ύπάρχουν εις την εισαγωγήν τής διατριβής μου «Ίθαγενείς Αιγύπτιοι εις τον Πτολεμαϊκόν στρατόν».

3. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ ὁ ὄρος «Ἑλληνη».

Παράδοξον δὲν εἶναι τόσον τὸ γεγονός, ὅτι εὕρισκομεν ἰθαγενεῖς κατέχοντας τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φέροντας ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὅσον τὸ γεγονός ὅτι ἰθαγενεῖς ἐχαρακτηρίζοντο μὲ τὸν ὄρον «Ἑλληνη»¹, ὅτι ἦσαν μέλη τῶν ξένων «πολιτευμάτων» καὶ τῶν ἑλληνικῶν «γυμνασίων». Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, τινὲς τῶν μελετητῶν ἀρνοῦνται ὅτι ὁ ὄρος «Ἑλληνη» μαρτυρεῖ ἐξελληνισμόν τῶν ἰθαγενῶν², ἐνῶ ἄλλοι τὸν δέχονται³. Ἀλλὰ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ διευκρινισθῇ τί ἀκριβῶς νοεῖται ὑπὸ τὸν ὄρον «Ἑλληνη».

Κατ' ἀρχὴν γνωρίζομεν ὅτι ὁ ὄρος «Ἑλληνη» εἶχε ἀπολέσει τὴν κυριολεκτικὴν του σημασίαν ὄχι μόνον κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν περίοδον, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως⁴. Διότι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίζετο διὰ τοῦ ὄρου αὐτοῦ, νὰ ἦτο ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ νὰ ἔφερε ἑλληνικὸν ὄνομα, ἀλλ' ἦτο ἀρκετὴ διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτόν ἡ γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ πληροφοριῶν τῶν παύρων καταφαίνεται ὅτι βασικὴ καὶ ἀρκετὴ προϋπόθεσις διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν ἐνὸς προσώπου ὡς Ἑλληνης ἦτο ἡ γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

α) Εἰς τὸ περίφημον διάταγμα ἀμνηστίας τοῦ Εὐεργέτου Β' (145-116 π.Χ.) καὶ τῆς συζύγου καὶ ἀδελφῆς του Κλεοπάτρας Β' ὡς κύριον κριτήριον πρὸς διάκρισιν Ἑλλήνων καὶ ἰθαγενῶν θεωρεῖται ἡ γλῶσσα. Δηλαδή εἰς τὰς περιπτώσεις, ὅπου ὁ εἰς διάδικος εἶναι Ἑλληνη καὶ ὁ ἄλλος Αἰγύπτιος, ἡ ἀπόφασις περὶ τοῦ εἰς ποῖον δικαστήριον θὰ ἀχθῆ ἡ ὑπόθεσις, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν ὅποιαν εἶναι γραμμένον τὸ δικαστικὸν ἔγγραφον. Ἐὰν τοῦτο εἶναι γραμμένον εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἡ ὑπόθεσις παραπέμπεται ἐνώπιον τῶν χρηματιστῶν καὶ θὰ δικάσουν Ἑλληνες δικασταί. Ἐὰν τὸ ἔγγραφον εἶναι γραμμένον εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν, τότε ἡ ὑπόθεσις ἄγεται ἐνώπιον τῶν λαοκρατῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἀποφασίσουν συμφῶνως πρὸς τὸ αἰγυπτιακὸν δίκαιον. Ἐὰν ἀμφότερα τὰ μέλη εἶναι Αἰγύπτιοι, ἡ ὑπόθεσις θὰ ἀχθῆ ἐνώπιον τῶν λαοκρατῶν⁵.

β) Ὁ P. Tebt, I, 247 (περ. 112 π.Χ.) διασώζει κατάλογον Ἑλλήνων ἀγρο-

1. Περὶ τοῦ ὄρου τούτου βλ. H. W i n d i s c h, «Ἑλληνη» in Theologisches Wörterbuch zum N. T., II, σ. 508 κ.έ.

2. W. P e r e m a n s, «Ἑλληνης dans P. Paris 66 (=UPZ. II, 157), C. É., τ. 11 (1936), σ. 517-521, E. K o r n m a n n, «Aegyptus», τ. 23 (1943), σ. 644-650.

3. W i l c k, UPZ. II, ἀρ. 157, M. R o s t o v t z e f f, ἔ.ἀ., σ. 883, O a t e s, ἔ.ἀ., σ. 117-118.

4. A. T o y n b e e, Some Problems of the Greek History, London 1969, σ. 159. C. P r é a u x, C. É. (1965), σ. 129-139, W. P e r e m a n s, Grecs et Barbares, σ. 130-131.

5. P. T e b t, I, 5 (118 π.Χ.), πρβλ. J. H. W o l f f, Plurality of Laws in Ptolemaic Egypt, RIDA 3e serie, τ. 7 (1960), σ. 197-205, T a u b e n s c h l a g, ἔ.ἀ., σ. 19-20.

των, αλλά τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὗτοι φέρουν γνήσια αἰγυπτιακὰ ὀνόματα, ὡς Ἀριῦσις, Ἀρμύσιος, Ἀρφαῆσις, Πετοσίριος, Ἀρμάχορος Θοτορταῖος, Ἀρμύσις Πετοσίριος, Θοτεὺς Διοδώρου.

γ) Εἰς P. Bour, 9 ἔχομεν ὠρισμένον πρόσωπον μὴ ἐλληνικῆς καταγωγῆς, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὡς Πέρσης, ἀλλὰ εἶχε στρατολογηθῆ ὡς «Ἕλλην».

δ) Καὶ οἱ Μακεδόνες ἐξ ἄλλου ἐθεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς των ὡς Ἕλληνας¹.

Ἀπὸ τὰς τρεῖς ἀνωτέρω μαρτυρίας (β,γ,δ) γίνεται φανερόν ὅτι ὁ ὄρος «Ἕλλην» δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπαραιτήτως διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ πρόσωπον ἐλληνικῆς καταγωγῆς.

Εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι ὁ ὄρος «Ἕλλην» εἶχεν ἀπολέσει τὴν κυριολεκτικὴν του σημασίαν καὶ εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς καὶ εἰς τοὺς δημοτικοὺς παπύρους². Διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχομεν εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς παπύρους ιθαγενεῖς Αἰγυπτίους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν στρατολογημένοι ὑπὸ τὸν ὄρον «οἱ στρατευμένοι Ἕλληνες»³ καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τοὺς δημοτικοὺς παπύρους ιθαγενεῖς οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ὑπὸ τοῦ ὄρου «Ἕλλην»⁴.

Ἐξ ἄλλου ὁ Oates παρατηρεῖ, «ἐνῶ εἶναι φανερόν ὅτι πάντες οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται Ἕλληνες εἰς τὰ δημοτικά ἔγγραφα, εἰς τὴν πραγματικότητά δὲν ἦσαν Ἕλληνες, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅλοι οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ ὁποῖοι καλοῦνται Πέρσαι εἰς τὰ ἐλληνικά ἔγγραφα, δὲν ἦσαν Πέρσαι». Οὗτος προσθέτει ἀκόμη ὅτι «τὸ γεγονός ὅτι ὠρισμένοι ἐκ τῶν Αἰγυπτίων ἠξίουν νὰ εἶναι Ἕλληνες, πιθανόν νὰ εἶναι δεῖγμα τοῦ εξελληνισμοῦ των»⁵.

4. Οἱ ιθαγενεῖς καὶ τὰ πολιτεύματα.

Γνωρίζομεν ὅτι ὁ ἐλληνιστικὸς κόσμος ἦτο συνηθισμένος νὰ διαθέτῃ πολιτικούς θεσμούς, τὰ καλούμενα «πολιτεύματα». Ὁ ὄρος οὗτος ἔχει διαφόρους σημασίας, ἀλλὰ συνήθως ἀποδίδεται εἰς μίαν ἐθνικὴν ὁμάδα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἢ ὁποία ἀπελάμβανε ὠρισμένων προνομίων καὶ εἶχεν τὴν κατοικίαν της εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας⁶. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔχομεν πολ-

1. Wilck, UPZ. I, ἀρ. 7, στ. 13, ἀρ. 8, στ. 18. πρβλ. V. Ehrenberg, The Greek State², London 1972, σ. 150.

2. P. Tebt. I, σ. 546.

3. P. Tebt. I, 5, στ. 168-169, πρβλ. J. Lesquier, Les institutions militaires sous les Lagides, Paris 1911, σ. 127-128.

4. F. Heichelheim, ε.ά., σ. 3, πρβλ. Oates, ε.ά., σ. 83-84.

5. Ε.ά., σ. 110, πρβλ. Bervan, ε.ά., σ. 86-87.

6. Περὶ τῶν πολιτευμάτων βλ. Taubenschlag, ε.ά., σ. 9, P. M. Fraser, Inscriptions from Ptolemaic Egypt, «Berytus», τ. 13 (1960), σ. 148-152. A. M. Jones, ε.ά., σ. 475, σημ. 14.

λά παραδείγματα τοιούτων πολιτευμάτων ἐκ ποικίλων ἐθνικῶν ὁμάδων¹.

Γνωρίζομεν ὅτι τὰ μέλη τῶν πολιτευμάτων εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ὑπηρετοῦν μεταξὺ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων καὶ ἐπὶ πλέον νὰ κατέχουν ὑψηλοῦς στρατιωτικούς βαθμούς καὶ μερίδια².

Εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐθνικότητα ἐνὸς προσώπου λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ἀποκλειστικῶς τὸ ὄνομά του, κυρίως ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος³. Διότι ὑπῆρχον ὀρισμένα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα διεξεδίκουν νὰ εἶναι Μακεδόνες, Κρητες καὶ Πέρσαι, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἀνῆκον εἰς τὰς ἐθνικὰς αὐτὰς ομάδας. Οἱ ἀπυροὶ μᾶς παρέχουν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀσκληπιάδου Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο Μακεδὼν καὶ κατόπιν μετέβαλε τὴν Μακεδονικὴν ἐθνικότητά του εἰς τὴν Κρητικὴν τοιαύτην⁴. Ἐπίσης ὁ Θεότιμος Φιλέου ἐχαρκτηρίζετο ὡς Πέρσης καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων μετέβαλε τὴν Περσικὴν τὴν ἐθνικότητα εἰς τὴν τοῦ κατοικοῦ τῆς Μυσίας⁵ τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπὶ πλέον ἀπὸ τοὺς παπύρους γίνεται φανερόν ὅτι ὄχι μόνον οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Πέρσαι προσεπάθησαν ν' ἀλλάξουν τὴν ἐθνικότητά των, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ οἱ Ἰουδαῖοι⁶. Ἄλλ' ἐὰν αἱ προνομιοῦχοι τάξεις, δηλ. οἱ Μακεδόνες, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι προσεπάθουν νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἀνέλθουν κοινωνικῶς, διατὶ νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τὴν ἰδίαν μέθοδον καὶ πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν; Δηλ. οἱ ἰθαγενεῖς ἐπεθύμουν νὰ εἰσέλθουν διὰ μυστικῆς ὁδοῦ εἰς τὰ ξένα πολιτεύματα, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τοῦλάχιστον τὰ προνόμια τῶν ξένων πολιτευμάτων.

Ἐχομεν σαφεῖς ἀποδείξεις ὅτι ὀρισμένοι ἰθαγενεῖς προσεπάθησαν ν' ἀλλάξουν τὰ ὀνόματα καὶ τὴν ἐθνικότητά των προκειμένου νὰ κατορθώσουν νὰ στρατολογηθοῦν κρυφίως μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν ξένων πολιτευμάτων ἢ νὰ γίνουν ἱκανοὶ νὰ προαχθοῦν ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων εἰς τὰς ἀνωτέρας. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ Μάρων Διονυσίου ὑπεστήριξε δολίως τὴν Μακεδονικὴν ἐθνικότητά του προκειμένου νὰ ἐπιτύχη νὰ προαχθῆ ἀπὸ τὴν κατωτέραν στρατιωτικὴν τάξιν τῶν Φυλακτικῶν εἰς ἑτέραν ἀνωτέραν, τὴν τῶν Κατοίκων⁷.

1. Βλ. Μ. L a u n e y, Recherches sur les armées hellénistiques, Paris 1949-50, σ. 1072 κ.ἑ. 1107 κ.ἑ.

2. L e s q u i e r, ἑ.ἄ., σ. 148 κ.ἑ.

3. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 30.

4. P. T e b t, I, ἀρ. 32 καὶ σ. 546 κ.ἑ.

5. P. T e b t, I, σ. 126, O a t e s, ἑ.ἄ., σ. 114.

6. C. P. J u d, I, σ. 13-15, II, ἀρ. 142. Βλ. A. V. T c h e r i k o v e r, Hellenistic Civilization and the Jews, 1959, σ. 322-3, πρβλ. P. M. F r a s e r, ἑ.ἄ., II, σ. 137, σημ. 134.

7. Εἰς P. T e b t, I, ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας ἀναφερομένας εἰς τὸ πρόσωπον αὐτό. Εἰς ἀρ. 66 ὁ Μάρων ἔχει αἰγυπτιακὸν ὄνομα καὶ ὑπηρετεῖ εἰς τὴν ἀστυνομίαν τῆς ἐρήμου: «Νεκτενίβις Ὀρου». Εἰς ἀρ. 84 φέρει τὸ ὄνομα: «Μάρων ὄς καὶ Νεκτάφθις Πετοσίριος». Εἰς ἀρ. 61 (α) οὗτος εἶχε διπλοῦν ὄνομα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον εἶναι ἑλληνικόν, τὸ δὲ δεῦτερον εἶναι

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ τάξις τῶν κατοίκων ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀλλοδαπῶν, οἱ ὅποιοι διέθετον τὰς περισσοτέρας κληρουχίας. Εἰς P. Tebt, 819 εὐρίσκεται εἰς ἄλλοις Αἰγύπτιοις κατέχων τὴν μακεδονικὴν ἐθνικότητα. Εἰς P. Rein, 25, ἔχομεν δύο ἰθαγενεῖς, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζονται ὡς Μακεδόνες, ἐνῶ συγχρόνως κατεῖχον καὶ τὴν περσικὴν ἐθνικότητα. Ὁ Διονύσιος Κεφαλαῖος, ὁ ὅποιος ἰσχυρίζετο ὅτι εἶναι Μακεδῶν καὶ ἤτο προηγουμένως Πέρσης, ἐνήργησε τοιοῦτοτρόπως, ὥστε νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ χρέη του¹.

Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν ὀργανωμένοι εἰς μίαν ἐθνικὴν ἱπαρχίαν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πτολεμαϊκῆς κυριαρχίας. Κατόπιν, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, ἂν ὄχι καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, μετεβλήθησαν εἰς μίαν ψευδοεθνικὴν ὁμάδα, διότι ἀφ' ἐνὸς ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν πολλοὶ ξένοι, ἰδίως Αἰγύπτιοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ πολυάριθμοι Πέρσαι ἔλαβον ἑλληνικὰ ὀνόματα². Λοιπὸν ὑπάρχουν σαφεῖς πληροφορίες ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ περσικὴ ἐθνικότης ἐχορηγήθη εἰς τοὺς ἐλληνίζοντας ἰθαγενεῖς ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ Πέρσαι ἀπὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ἔλαβον αἰγυπτιακὰ ὀνόματα³. Οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες ὅπως δῆποτε ἔδωσαν τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς νὰ στρατολογηθοῦν μεταξὺ τῶν Περσῶν χρησιμοποιοῦντες τὰ αἰγυπτιακὰ τῶν ὀνόματα.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ G. Turner ἐρμηνεύοντες τὸν P. Ryt, 588, δεχόμεθα ὅτι ἡ περσικὴ ἐθνικότης ἀπώλεσε τὸν γνήσιον χαρακτήρα της. Ἐπίσης ὁ A. Segré δέχεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος οἱ παλαιοὶ Πέρσαι εἶχον ἐξαφανισθῆ καὶ ἰθαγενεῖς μάχιμοι ἀντικατέστησαν αὐτοὺς λαβόντες τὴν ἐθνικότητά των καὶ εἰσελθόντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸ πολίτευμά των⁴.

Καὶ ὁ F. Oates τονίζει ὅτι ὁ ὄρος «Πέρσης τῆς ἐπιγονῆς» ἐχαρακτήριζεν ἐξελληνισθέντας Αἰγυπτίους ἢ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν τελευταίαν Πτολεμαϊκὴν περίοδον οἱ χαρακτηριζόμενοι ὡς Πέρσαι τῆς ἐπι-

αἰγυπτιακῶν: «Μάρων Διονυσίου ὃς ἦν Νεκτσαφθίς Πετοσίριος». Ἐντύπωσιν κάνει τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ἐχαρακτηρίζετο εἰς ἀρ. 85, 75 ὡς «ἐκατοντάρουρος» καὶ ἄκομη κατὰ τὰ ἀρ. 105, 106, 63, 64 (α) οὗτος εὐρίσκετο μεταξὺ τῶν κατοίκων. Ἐνίοτε ἐχαρακτηρίζετο ὡς «ἰππεύς» φέρων γνήσιον ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ μακεδονικὴν ἐθνικότητα.

Ἐπίσης ἔχομεν ἓνα ἰθαγενῆ Αἰγύπτιον μεταξὺ τῆς τάξεως τῶν κατοίκων, «Πεταρπρή», ὁ ὅποιος ἐπλήρωνεν τὸν φόρον τοῦ στεφάνου τῶν κατοίκων (W i l c k, Ostraka, II, ἀρ. 353).

1. O a t e s, ἔ.ἀ., σ. 89-90.

2. W. P e r e m a n s, Noms de personne et nationalité dans l'Égypte ptolémaïque, «Le Muséon», τ. 59 (1946), σ. 243, πρβλ. C. P. Jud. II, σ. 51.

3. M. L a u n e y, ἔ.ἀ., σ. 326, 330, 569.

4. Note sul' πολίτευμα e l'ἐπιγονῆς in Egitto, «Aegyptus», τ. 3 (1922), σ. 143.

γονής ἦσαν ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι¹. Ὡστε οἱ ἰθαγενεῖς εἶχον τὴν ἰκανότητα νὰ στρατολογουῦνται μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ περσικοῦ πολιτεύματος εἴτε χρησιμοποιοῦντες τὰ αἰγυπτιακά τῶν ὀνόματα εἴτε μὲ τὸ ὄνομα «Πέρσαι τῆς ἐπιγονῆς».

Ἄν καὶ οἱ Μακεδόνες εἰς τὴν Πτολεμαϊκὴν Αἴγυπτον ἔπαιζον σημαντικὸν ρόλον εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, δὲν ἀναφέρονται πλεόν συχνά εἰς τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται τὸν 2ον καὶ 1ον π.Χ. αἰῶνα². Ἐχομεν ἐξ ἄλλου ἀπὸ φιλολογικὴν πηγὴν τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος οἱ Μακεδόνες εἰς ὀλόκληρον τὸν ἑλληνιστικὸν κόσμον ἐξεφυλίσθησαν εἰς ἰθαγενεῖς διὰ τῆς ἀναλήψεως ἰθαγενῶν ὀνομάτων λόγῳ τῆς ἀλλαγῆς τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἠνύθουν τὸ ἰθαγενὲς στοιχεῖον³. Καὶ ἀντιστρόφως ἡ μακεδονικὴ ἐθνικότης εἶχεν ἀποκτηθῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ Ἰουδαίων. Κατόπιν τούτου δὲν πρέπει ἴσως νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν δυνατότητα, ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἠδύνατο νὰ γίνωνται μέλη τοῦ Μακεδονικοῦ πολιτεύματος εἴτε διὰ τῶν αἰγυπτιακῶν ὀνομάτων τῶν (ὡς ὁ λόγος ἀνωτέρω) εἴτε ὑπὸ μακεδονικῆν ἐθνικότητα.

5. Οἱ ἰθαγενεῖς καὶ τὸ Γυμνάσιον.

Ἑλληνικά γυμνάσια⁴ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς τρεῖς πόλεις (Ναύκρατιν, Ἀλεξάνδρειαν, Πτολεμαῖδα) καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου⁵. Οἱ Πτολεμαῖοι ἐνεθάρρουν τὴν ἴδρυσιν καὶ λειτουργίαν τῶν καθ' ὅσον ἀπετέλουν ἐστίας ἐξελληνισμοῦ τῶν ἰθαγενῶν. Εἰς αὐτὰ ἐξεπαιδεύοντο τὰ ἰκανὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα ἔν καιρῷ θὰ ἐπλαισίωνον τὸν Πτολεμαϊκὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς διττῆς ὑποστάσεως τῶν γυμνασιακῶν ὁμάδων, ἧτοι τῶν «νεανίσκων», τῶν «αἰρέσεων», τῶν «σημείων»⁶, τῶν «στρατιωτικῶν ὁμάδων»⁷, αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον γυμνασιακὴν παιδείαν

1. Oates, ἔ.ἀ., σ. 111, πρβλ. Ehrenberg, ἔ.ἀ., σ. 153.

2. P. M. Fraser, ἔ.ἀ., σ. 52-53, 80-81.

3. T. Livius, XXXVIII, 17, «Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos Aegyptios, degenerarunt». Πρβλ. G. T. Griffith, *The Mercenarias of the Hellenistic World*, Cambridge 1935, σ. 140.

4. Περὶ τοῦ γυμνασίου βλ. Κ. Μ. Μεκκίου, *Τὸ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον ἐν Αἰγύπτῳ*, Ἐνασίμος ἐπὶ Διδακτορικῇ Διατριβῇ, Ἀθῆναι 1931. A. Th. Brady, *The Gymnasium in Ptolemaic Egypt*. The University of Missouri Studies, vol. XI, 3, Columbia 1935. M. L. A. L. A. L. A. L., σ. 836 κ.ἐ. J. Delorme, *Gymnasion*, Paris 1960, σ. 137-139, 200-241, 427-429, 467-478.

5. Ὡς π.χ. SB, 1106, 7245, 6157, B.G.U., 1256, P.S.T., 391.

6. Bl. A. Th. Brady, ἔ.ἀ., σ. 9-20· πρβλ. L. A. L. A. L., σ. 858-869, 1026-1030.

7. E. Van 't Dack, *Ἐξω τάξεως et Σημεῖα dans des papyrus démotiques*, APF, τ. 12 (1969), σ. 162-163.

ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐξεπαιδεύοντο διὰ στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ καθήκοντα ἀφ' ἑτέρου.

Τίθεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἐφοίτων εἰς αὐτὰ καὶ ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι: ἐπ' αὐτοῦ δίστανται αἱ γνῶμαι τῶν ἐρευνητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν δέχονται ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἐφοίτων¹, ἄλλοι δὲ ἀρνοῦνται². Νομίζομεν ὅτι τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα στηρίζουν τὴν ἄποψιν τῶν πρώτων:

Εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἀπαντοῦν ἰθαγενεῖς ὡς μέλη τῶν ὁμάδων τῶν γυμνασίων: α) Ὁ ἰθαγενὴς «Πόρτεις» εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὁμάδος τῶν «νεανίσκων»³. β) Ὁ ἰθαγενὴς «Πετοσορονῶφρις» εἶναι «προστάτης» τοῦ γυμνασίου καὶ ἀσκεῖ διοικητικὰ καθήκοντα⁴. γ) Ὁ Ψεναπάθης Ψεναπάθου εἶναι μέλος τῶν «στρατιωτικῶν ὁμάδων»⁵ καὶ δ) ὁ ἰθαγενὴς «Παραίβατος» εἶναι ἀρχηγὸς τῶν «αἰρέσεων»⁶. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ρωμαϊκῆς κατοχῆς ἰθαγενεῖς ἦσαν μέλη τῶν γυμνασίων, ἀπεκαλοῦντο δὲ «οἱ ἀπὸ γυμνασίου»⁷.

Πρὸς τούτοις ὑπάρχουν μαρτυρίαι ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ γυμνασίου ἀρχοῦ ἐλάμβανον Πέρσαι⁸ καὶ Ἄραβες⁹. Τοῦτο προκαλεῖ ἐπιφυλάξεις τινάς, διότι οἱ μὲν Πέρσαι δὲν ἀπήρτιζον γνησίας ἐθνικὰς ὁμάδας, οἱ δὲ Ἄραβες δὲν ἀνήρχοντο εἰς τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ὡς ἀντιθέτως συνέβαινε

1. A. T. H. B r a d y, ἔ.ἀ., σ. 16-17. H. H e n n e, *Inscriptions grecques*, BIFAO, τ. 29 (1923), σ. 202. W. P e r e m a n s, *Vreemdelingen...*, σ. 173-178. J. D e l o r m e, ἔ.ἀ., σ. 427-28. S. D a v i s, ἔ.ἀ., σ. 47.

2. K. M. M e κ ί ο υ, ἔ.ἀ., σ. 38-39, 66. M. L a u n e y, ἔ.ἀ., σ. 866, 1030. P. M. F r a s e r, *Ptolemaic Alexandria*, I, σ. 77. W. P e r e m a n s, *Grecs et Barbares*, σ. 148-149, τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ., AUS, σ. 73.

3. S. W i t k o w s k i, *Epistulae privatae Graecae quae in papyris aetatis Lagidarum servantur*², Leipzig 1911, ἀρ. 57: «Πόρτεις ἡ[γ]μῶν τῶν ἐν προχειρισμῶι καὶ οἱ [ἐκ] τοῦ σημείου νεανίσκου», πρβλ. B r a d y, ἔ.ἀ., σ. 10-16.

4. SB, 5022: «Συνόδου νεανίσκων ἐκ τοῦ Ὀστριεῖου ἐπὶ Φανίου τοῦ γενομένου ἀρχιερέως καὶ ἐπὶ Πετοσορονῶφρος / προ[στάτου]».

5. Βλ. τὴν διατριβήν μου, Ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι εἰς τὸν Πτολεμαϊκὸν στρατὸν, Θεσσαλονίκη 1974, ἐν λ. Σημαιοφόρος.

6. E. B r e c c i a, *Note Epigrafiche*, BSAA, τ. 26 (1931), σ. 277, ἀρ. 3: «Υπὲρ Βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ καὶ Ἀλεξάνδρου Θεοῦ Φιλομήτορος τόπος τῶν τῶ ἱ (ἔτος) ἐφηρευκῶτων τῆς Παραβαίτου αἰρέσεως---». Ἐχομεν ἐπίσης ἄλλας μαρτυρίας: 1) Σαραπάμμων (180 π.Χ.), G. T u r n e r καὶ O. N e u g b a u r, *Gymnasium Debts and New Moons*, BRL, τ. 32 (1949), στήλ. VIII, στ. 90-91: «Σαραπάμμω/νι [ ] (τα λ.) Β». 2) Ch. M i c h e l, *Recueil d'inscriptions grecques*, I, ἀρ. 1238, στ. 1-7 πρβλ. B r a d y, ἔ.ἀ., σ. 16.

7. B.G.U., 1189: «Ἀνταίου τοῦ Ὀννώφριος γυμνασιαρχῶν», βλ. P. J o u g u e t, *Re-maqués sur l'Éphébie dans l'Égypte Gréco-romaine*, R Ph., τ. 34 (1910), σ. 46. H. H e n n e, ἔ.ἀ., σ. 202.

8. SB, 7246.

9. SB, 3460.

μέ τοὺς ἰθαγενεῖς¹. Ἄν ὁμως θεωρήσωμεν ὡς ἀληθῆ τὴν πληροφορίαν περὶ Ἄράβων γυμνασιαρχῶν, τότε εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἰθαγενεῖς γυμνασιάρχαι.

Εἰς τὰς τρεῖς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Αἰγύπτου μέλη τῶν γυμνασίων ἦσαν φυσικὰ οἱ Ἕλληνες πολῖται τῶν πόλεων αὐτῶν². Τί συνέβαινεν ὁμως εἰς τὰ γυμνάσια, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὴν λοιπὴν αἰγυπτιακὴν χώραν; Διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δεχόμεθα ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον ἐκεῖ πολῖται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ κατοικοῦ τῶν τριῶν μεγάλων πόλεων³, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπῆρχον εἰδικοί περιορισμοὶ διὰ τὴν φοίτησιν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια⁴, τὰ μέλη τῶν γυμνασίων αὐτῶν ἦσαν ἐξελληνισθέντα στοιχεῖα. Ἐπομένως ἑλληνισθέντες ἰθαγενεῖς ἠδύνατο νὰ φοιτοῦν εἰς τὰ γυμνάσια αὐτὰ⁵.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν προστριβῶν μεταξὺ τοῦ Πτολεμαίου Η', Εὐεργέτου Β' (145-116 π.Χ.) καὶ τῆς συζύγου καὶ ἀδελφῆς του Κλεοπάτρας Β', ὁ πληθυσμὸς τῆς Αἰγύπτου διηρέθη εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα: οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ὑπεστήριζον τὴν Κλεοπάτραν, ἐνῶ οἱ ἰθαγενεῖς ἐτάχθησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ βασιλέως⁶. Οὕτω φιλολογικαί⁷ καὶ μὴ φιλολογικαί⁸ πηγαὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια, τὰ πολιτεύματα, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἑλληνικὰ ἰδρύματα, ὑπέστησαν καταστροφὰς ἐκ μέρους τοῦ Εὐεργέτου Β'. Ἐπίσης ὁ βασιλεὺς διὰ νὰ ἀνταμείψῃ τοὺς ἰθαγενεῖς διὰ τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας τοῦ προσέφερον, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀνωτέρους στρατιωτικοὺς καὶ αὐλικοὺς τίτλους, καθὼς καὶ κλήρους⁹. Κατὰ τινα δὲ πληροφορίαν τοῦ Ἰουστίνου, ὁ βασιλεὺς ἠῤῥησεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποστηρικτῶν του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν διὰ τῆς εἰσδοχῆς τῶν «Peregrini»¹⁰. Οἱ Peregrini

1. Βλ. τὴν διατριβὴν μου, ἔ.ἀ., ἐν λ. Ἐπιστράτηγος καὶ Στρατηγός.

2. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου «πολίτης» εἰς τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴν Αἴγυπτον βλ. R. Taubenschlag, *The Law*, σ. 582 κ.έ. M. El-Abbadi, *The Alexandrian Citizenship*, JEA, τ. 48 (1962), σ. 106-123. A. M. Jones, ἔ.ἀ., σ. 303-474, σημ. 8. P. M. Fraser, ἔ.ἀ., I, σ. 48 κ.έ.

3. S. Davis, ἔ.ἀ., σ. 54.

4. H. Henne, ἔ.ἀ., σ. 201, A. M. Jones, ἔ.ἀ., σ. 309.

5. A. M. Jones, ἔ.ἀ., σ. 308-309, P. Jouguet, *L'Impérialisme Macédonien*, σ. 395.

6. M. Rostovtzeff, ἔ.ἀ., σ. 873.

7. V. Maximus, IX, 2, 5: «frequens iuventute gymnasium armis et igni circumdedit omnisque qui in eo erant, partiam ferro partiam flamma, necavit».

8. P. Tebt. III, 700, στ. 37 κ.έ.: «[προστέτα]χμεν τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γυμνάσια [καὶ (κενὰ 21) καὶ πολιτεύματα καὶ συνόδους ἐκδιδοῦν ἀνα/ (κενὰ 35) γεσθαι πλὴν τοῦ προτέρου πολιτικοῦ ---».

9. Βλ. τὴν διατριβὴν μου ἐν λ. Ἐπιστράτηγος (σ. 20 κ.έ.), Στρατηγός (σ. 23 κ.έ.) καὶ κληροῦχοι (σ. 89/90).

10. XXXVIII, 8, 7: «edicto peregrinos sollicitat».

οὔτοι ἦσαν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Segré¹ καὶ Breccia², ιθαγενεῖς. Δὲν εἶναι δὲ καθόλου ἀπίθανον οἱ ιθαγενεῖς τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Πολύβιος³ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν νὰ ταυτίζονται μὲ τοὺς Peregrini τοῦ Εὐεργέτου Β'.

Οὕτω οἱ ιθαγενεῖς χάρις εἰς τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως ἀνήρχοντο εἰς τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ αὐλικὰ ἀξιώματα καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰσῆρχοντο εὐκολώτερον εἰς τὰ γυμνάσια, διότι τὰ γυμνάσια ἀπετέλουν τὰ μόνα ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα παρεῖχον τὴν γενικὴν μόρφωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελματικὸν καταρτισμόν.

AMINT - ΕΑ ΑΖΙΜ ΕΛ ΡΑΪ ΧΟΥΣΕΪΝ

Πανεπιστήμιον ΑΙ - Azhar

---

1. Ἔ.ἀ., σ. 154.

2. Alexandria ad Aegyptum, Bergamo 1922, σ. 33.

3. XXXIV, 14, 6=Στραβ., 797 «ὁ γοῦν Πολύβιος γεγονός ἐν τῇ πόλει βδελύττεται τὴν τότε κατάστασιν καὶ φησι τρία γένη τὴν πόλιν οἰκεῖν, τό τε Αἰγύπτιον καὶ ἐπιχώριον φύλον ὄξυ καὶ πολιτικόν».

R É S U M É

Abd El Azim El Rai Hussein, Les indigènes égyptiens et leur hellénisation d'après les papyri.

Le but principal de cet article est d'examiner, en se basant sur les papyri municipaux et grecs, pourquoi et comment les indigènes égyptiens ont été hellénisés.

Il a été remarqué que les indigènes égyptiens connaissaient la langue grecque et portaient de vrais noms grecs, non seulement pendant la période hellénistique, mais aussi pendant celle qui a précédé.

Il a été également étudié quand et comment le terme grec «Ἕλληνας» a perdu sa propre définition et sa stabilité. Ce fait a fourni l'occasion aux indigènes de se nommer par le terme «Ἕλληνας» dans les papyri municipaux et grecs.

Nous avons constaté par les témoignages papyrologiques que la nationalité persane a perdu son sens propre et sa définition légale dès le début du IIème siècle avant J. Chr. Les indigènes profitèrent de ce fait pour commencer à se naturaliser perses dans le but de devenir membres du «πολίτευμα» persan.

Malgré que de gymnasia grecs y ont été d'abord établis pour protéger l'hellénisme contre l'orientalisme, nous avons de témoignages papyrologiques certifiant de l'attitude des indigènes dans ces gymnasia.